

IDR

Institutul Diplomatic Român
www.idr.ro

POLICY PAPER

Seria Policy Paper
cuprinde texte bazate
pe surse publice.
Opiniile exprimate
reprezintă punctele
de vedere ale
autorilor.

Institutul Diplomatic Român

Policy Paper nr. 19 / 2016

*RIGHT TO CLOTHING – THE IVth GENERATION OF
HUMAN RIGHTS*

Dr. Mădălina Virginia Antonescu

ISSN 2285 – 8938
ISSN-L 2285 – 8938

București 2016

RIGHT TO CLOTHING - THE IVth GENERATION OF HUMAN RIGHTS

DREPTUL LA ÎMBRĂCĂMINTE

-UN DREPT AL OMULUI DIN CATEGORIA A IV-A DE DREPTURI ALE OMULUI-¹

Mădălina Virginia Antonescu

Policy Paper

Rezumat:

În prezentul material analizăm unul din drepturile omului considerate în doctrină ca fiind un drept ”neglijat, uitat sau puțin important”: *dreptul omului la o îmbrăcăminte și încălțăminte adecvate*. O altă parte a doctrinei și a reglementărilor juridice internaționale, regionale sau chiar naționale (dispoziții constituționale din diverse state) tratează acest drept ca unul făcând parte din conținutul complex al dreptului omului la un nivel de viață decent, prezentând o conexiune juridică și cu dreptul omului la continua îmbunătățire a mijloacelor de trai. În opinia noastră, dreptul omului la îmbrăcăminte și încălțăminte adecvate constituie *un drept de sine stătător*, care se înscrie mai degrabă în categoria a IV-a

¹ Articolul de față reprezintă doar opinia personală a autoarei și nu implică în niciun fel o altă persoană fizică sau vreo persoană juridică. Toate drepturile asupra prezentului text, rezervate. Citările din prezentul text se fac cu precizarea autorului și a sursei complete.

de drepturi ale omului, decât să fie privit ca un simplu drept economic. *Hainele și încălțăminte sunt elemente multi-dimensionale și multi-funcționale ale existenței și definiției ființei umane în relație cu sine însuși și cu societatea în care trăiește.* De aceea, privim dreptul omului la îmbrăcăminte și încălțăminte adecvate ca *un drept complex*, nu doar ca un drept strict economic, *el fiind legat și de drepturi recente* precum dreptul la fericire, dreptul la prosperitate al omului, precum și de dreptul de a se bucura de beneficiile științei și tehnicii, la nivelul sec. XXI. Dreptul la îmbrăcăminte și la încălțăminte poate fi analizat și *sub aspect individual dar și sub aspect colectiv* (ca drept al comunităților locale, al popoarelor, contribuind prin aceasta la definirea standardului general de civilizație, de dezvoltare economică, a identificării arealului cultural al comunității respective). Departe de a fi o frivolitate sau un lucru costisitor, *dreptul la îmbrăcăminte rămâne unul din drepturile fundamentale ale omului în opinia noastră, condiționând însăși existența umană* (dacă îl privim strict ca drept de subzistență) dar și *nivelul de civilizație, de bunăstare, de prosperitate, de dezvoltare economică atins de o societate, de un popor dar și de un individ* (dacă privim acest drept ca unul din categoria drepturilor de “confort și civilizație”).

Key-words: clothing, human rights, cultural identity, eradicating poverty, civilization, prosperity

1. Introducere

Dacă o parte a doctrinei a considerat *dreptul la îmbrăcăminte* un drept uitat, neglijat, în comparație cu alte drepturi ale omului² (precum dreptul la hrană, dreptul la apă potabilă și de uz casnic, apă pentru nevoi de igienă personală, dreptul la o locuință adecvată), noi considerăm că este vorba de un drept al omului care trebuie să fie din nou adus pe scena dezbaterii publice și în atenția cercetătorilor. Este vorba de ***un drept complex***, care poate fi asociat atât categoriei de drepturi numite ”de subzistență” (acele drepturi absolut necesare omului, de care depinde direct și strict existența sa) dar și categoriei de drepturi numite ”de confort și civilizație” (care nu au o legătură directă cu *subzistența, cu supraviețuirea omului* ci sunt legate de *o anumită calitate a vieții, de parametrii înalți ai traiului*, la standardele societății sec. XXI).

² Stephen James, *A forgotten right? The right to clothing in international law*, pdf., 26-28 June 2008, New Zealand Society of International Law, <http://anzil.anu.edu.au>. Retrieved July 15, 2014; citat în https://en.wikipedia.org/wiki/Right_to_clothing, accesat la data de 12 iunie 2015.

Dreptul la îmbrăcăminte mai poate fi privit și din perspectiva unui drept *al omului* ca atare (nivelul *individual*) dar și din perspectiva nivelului *colectiv* de protecție juridică (drept al *comunităților*, ca un drept al *popoarelor*).

Îmbrăcăminte, alături de hrană, apă și locuință, reprezintă un element indispensabil protecției vieții ființei umane, asigurării demnității și libertății sale, asigurării sănătății și integrității sale corporale și mentale, spirituale și culturale.

La nivel colectiv, îmbrăcăminte și încălțăminte reprezintă nu doar elemente de identificare a unicității civilizaționale și culturale, religioase, a tradițiilor unei etnii, unei minorități naționale, ale unui popor sau grup de popoare, ale unei comunități ci și factori care indică gradul de dezvoltare economică și gradul de prosperitate ale acelei colectivități, ale unei țări întregi sau ale unei arii civilizaționale (de ex., cetățenii europeni din cadrul UE).

Îmbrăcăminte definește ființa umană sub un raport deosebit de complex:

- Din punct de vedere al *necesității sale biologice de a se proteja* (împotriva temperaturilor ridicate sau scăzute, a intemperiilor, a calamităților, a dezastrelor naturale sau provocate de om, în condiții dificile sau riscante de muncă, în condițiile unor tipuri de activități sau de hobby-uri speciale, precum explorările spațiului cosmic, alpinismul sau scufundările sub-acvatic).
- Ca *ființă socială* (ca o ființă care face parte din diferite grupuri, care aderă la diferite grupări, asociații, partide politice, mișcări religioase sau exprimând diferite orientări), unde omul se identifică și se recunoaște după un anumit tip de îmbrăcăminte (de la uniforma școlară la anumite îmbrăcăminte sau elemente de îmbrăcăminte care identifică ființa umană din punct de vedere social)
- Ca exercitând *o anumită activitate, meserie, profesie* (activitate școlară; activitate medicală; activitate de protecție și pază a bunurilor, a ordinii publice; activitate de minerit; activitate în sectorul panificație sau cofetărie; activitate militară etc.)
- Ca ocupând *un anumit rang, poziție, funcție într-o societate dată* (de la costumul protocolar al regelui, la încoronare la costumul demnitarilor iar, în zilele noastre, la costumul de "burocrat sau tehnocrat", de unde s-ar putea admite o anumită categorie a "gulerelor albe", adică lato sensu a unor factori decizionali, ca un fel de elite ale societății sec. XX-XXI)
- Ca exprimând *o proiecție dar și o funcție spirituală a omului* (îmbrăcăminte sacerdotală, îmbrăcăminte în funcție de credința religioasă)
- Ca exprimând *un rol cultural și/sau identitaro-tradițional al omului* (manifestare a imaginii omului despre sine însuși, în temeiul dreptului de a își dezvolta propria personalitate, în mod liber) dar și *apartenența omului la un anumit areal de valori și*

identități civilizatoare sau culturale (portul vâului islamic, în civilizația islamică; costumul popular din diferite regiuni ale unei țări; costumul specific al diferitelor etnii din cadrul unei țări etc.).

- Ca exprimând o tendință în moda vestimentară (îmbrăcăminte devenind mai mult decât un obiect vestimentar necesar protecției corporale sau identității și intrând în sfera articolelor de firmă, unicat sau de lux, a creațiilor vestimentare – deci, devenind *obiect artistic în sine sau produs cu valoare materială ridicată*, în condițiile economiei de piață și ale dezvoltării unei industrii vestimentare de lux).

Or, din toate aceste perspective asupra hainelor, putem extrage, pentru conturarea conținutului juridic al unui drept la îmbrăcăminte, trei funcții: *funcția de protecție a corpului uman, funcția de comunicare și funcția estetică*³. Aceste trei dimensiuni le considerăm a fi absolut necesare pentru a recomanda statelor și organizațiilor internaționale cu competențe în protecția drepturilor omului la nivel regional și internațional, să revină cu o reglementare consolidată și cu o recunoaștere a dreptului la îmbrăcăminte al omului dar și la nivel colectiv (ca drept al popoarelor), conform nivelului de reglementare juridică reclamat de sec. XXI.

Obiectivele asumate de state în cadrul diferitelor organizații internaționale (precum ONU), de eradicare a sărăciei, în special a sărăciei extreme, precum și de îmbunătățire și protecție a categoriilor celor mai vulnerabile, de îmbunătățire a condițiilor de viață în special pentru copii, pentru femeile cu copii și pentru fete⁴, trimit direct la asigurarea unui pachet de drepturi de subzistență, printre care își găsește locul și dreptul la îmbrăcăminte, astfel încât ființelor umane- în special cele din categoriile cele mai vulnerabile – să le fie garantate de către state și comunitatea internațională viața, demnitatea, libertatea lor ca ființe umane.

Dreptul la îmbrăcăminte nu trebuie să fie ignorat cum se întâmplă în prezent, nici evitată ori amânată consolidarea sa, re-afirmarea sa ca drept al omului *distinct* în raport cu alte drepturi de subzistență (cu dreptul la îngrijiri medicale de bază, cu dreptul la hrană, cu dreptul la apă potabilă și de uz casnic, cu dreptul la o locuință adecvată). Alături de aceste drepturi considerate "de bază" pentru asigurarea unei existențe demne a ființei umane în condițiile societății sec. XXI, trebuie să se regăsească în documentele internaționale (de exemplu, în cele

³ Adina Nanu, *Vezi ? Comunicare prin imagine*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 2011, pp. 218-219.

⁴ *United Nation Millenium Declaration*, UN GA resolution 55/28 September 2000, www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm, accesat la data de 30 martie 2015. *The Habitat Agenda. Istanbul Declaration on Human Settlements*, UNCHS, www.un.org/ga/Istanbul+5/statereport1.htm. Report "We The Peoples. The Role of UN in the 21st Century", published by UN Department of Public Information, NY 2000, www.unmillenniumproject.org, accesat la 30 martie 2015. United Nations Environment Programme/UNEP, *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*, Stockholm, 1972, www.unep.org, accesat la data de 27.03.2015. UN Habitat, Centre for Human Settlements, *An urbanising world. Global Report in Human Settlements*, Oxford University Press, 1996. UNGA resolution A/RES/66/288, on 27 July 2012, "The future we want".

care se vor construi pe baza Agendei 2030) ⁵și dreptul omului la îmbrăcăminte decentă, adecvată și sustenabilă (în sensul de a nu fi fabricată din substanțe sau compuși chimici toxici pentru corpul uman, pentru mediul înconjurător sau obținute prin industrii poluante care afectează mediul înconjurător)⁶.

Îmbrăcăminte uzată, odata folosită și aruncată, vorbind la parametrii societății globale de consum a sec. XXI, ar trebui *colectată de industriile de deșeuri și de industriile de reciclare, sortată după componentele sale și transformată de acestea în alte produse sau materii prime ce pot fi re-folosite în alte scopuri și în alte industrii*; de asemenea, trebuie urmărit ca îmbrăcăminte uzată, odată aruncată, să nu fie o modalitate de afectare a mediului înconjurător prin componentele sale toxice (îmbrăcăminte din fibre sintetice, din plastic, nereciclabile, ne-degradabile).

În societatea bazată pe dezvoltare durabilă și pe o importantă componentă de reciclare și re-folosire a deșeurilor (inclusiv a celor textile, vestimentare sau de încălțăminte), este necesar să se asigure *atât protecția mediului înconjurător cât și re-folosirea componentelor textile* (mai ales a celor naturale, precum fibrele de bumbac, lână, in, cânepă, mătase, cauciuc etc.)⁷ *astfel încât să se evite o risipă a acestora*.

De asemenea, trebuie să stabilim o *legătură juridică directă* între dreptul omului la îmbrăcăminte și încălțăminte adecvată (atât în sensul protecției adecvate a corpului în condiții de temperaturi ridicate sau scăzute, în condiții de intemperii etc.) și *dreptul omului la viață, dreptul la sănătate și dreptul la demnitate umană, libertatea umană și libertatea de circulație*. Statele, în condițiile garantării sau asigurării acestor drepturi la nivel internațional (prin tratatele internaționale în materie de drepturi ale omului la care sunt parte) dar și în temeiul constituțiilor lor, au obligația ca, *odată cu sau prin prisma asigurării drepturilor la viață, la sănătate, la demnitate umană, la libertate pentru orice ființă umană aflată sub jurisdicția lor (nu doar pentru cetățenii lor) să asigure și dreptul la îmbrăcăminte și încălțăminte adecvată*.

Acest drept al omului *trebuie privit cu multă seriozitate de către state*, în special în raport cu cele mai vulnerabile categorii sociale (persoane lipsite de mijloace de trai, persoane în vârstă, persoane fără adăpost, familii cu mulți copii, femei cu copii și fără loc de muncă, tineret, copii, refugiați, persoane cu handicap care nu au loc de muncă și nu se pot întreține singure etc.). *Departate de a fi o frivolitate, dreptul la îmbrăcăminte și la încălțăminte adecvată este important și vital pentru existența umană*, deoarece nu poate fi detașat de celelalte drepturi ale omului, față de care se află într-o **relație de interdependență**.

⁵ UNGA A/69/700, *The road to dignity by 2030: ending poverty, transforming all lives and protecting the planet*. Synthesis report of the Secretary-General on the Post-2015 Sustainable Development Agenda, 4 December 2014.

⁶ Erja Makela, Helena Makinen, *Protective clothing against chemical and biological hazards*, Finnish Institute of Occupational Health, https://oshwiki.eu/wiki/Protective_clothing_against_chemical_and_biological_hazards, accesat la data de 11.12.2015.

⁷ A se vedea conceptele de "haine sustenabile" sau "ecologice", de "reciclare a textilelor" și de "reciclare a hainelor", <https://en.wikipedia.org/wiki>, accesat la data de 11.12.2015.

De asemenea, *nu suntem de acord să se trateze dreptul omului la îmbrăcăminte și la încălțăminte adecvată ca și cum ar fi un drept «secundar, mai puțin important»* decât dreptul omului la hrană, dreptul la apă potabilă și de uz casnic, dreptul la o locuință adecvată sau dreptul la îngrijiri medicale de bază. **Între drepturile omului nu trebuie acceptate ierarhizări de nicio natură, deoarece toate la un loc creează condițiile propice pentru existența umană** în toată complexitatea sa iar obligația statelor este cea de a recunoaște și de a garanta această **complexitate** a condițiilor și a mijloacelor de trai ale oamenilor, nu de a stabili ierarhizări sau de a exclude de la protecția juridică unele drepturi ale omului ca și cum nu ar fi ”importante sau suficient de relevante”.

Cu toate că *putem identifica în diferite pacte, convenții, tratate sau declarații referitoare la drepturile omului, referiri exprese la un drept al omului la haine sau dreptul la îmbrăcăminte*, aceste consacărări au rămas **fie ne-explorate suficient, fie au trecut într-un con de umbră**, până la *riscul de a rămâne cantonate într-o consacrare pur formală, neurmată de măsuri concrete de garantare a acestui drept și nici de implementare de politici sociale, de către state*, privind acest drept. Este deci nevoie de *un proces de re-afirmare clară a acestui drept ca un drept fundamental al omului dar și ca un drept al colectivităților* (inclusiv al popoarelor, într-o altă perspectivă), urmat de un set concret de practici, politici și măsuri de implementare a acestui drept în ordinile naționale ale statelor.

2. Consacrarea dreptului la îmbrăcăminte (”clothing”) pe plan regional și internațional

În documentele juridice internaționale și regional-europene putem decela **trimiteri implicite** la un drept la îmbrăcăminte al omului:

- Dreptul tuturor ființelor umane de a se naște libere și egale în demnitate și în drepturi (art.1/DUDO);
- Inviolabilitatea demnității umane (art.1/ Carta Drepturilor Fundamentale a UE)
- Principiul non-discriminării în drepturi și libertăți (art.2/DUDO)
- Dreptul oricărei ființe umane la viață, la libertate și la securitatea sa (art.3/DUDO)
- Dreptul oricărei persoane la viață; dreptul la integritate fizică și psihică al persoanei (art. 3, alin.1 și art. 2/Carta Drepturilor Fundamentale a UE)
- Dreptul oricărei persoane la libertate și siguranță (art. 6/Carta Drepturilor Fundamentale a UE)

- Libertatea de gândire, de conștiință și de religie a oricărei persoane (art.10/Carta Drepturilor Fundamentale a UE)
- Dreptul de proprietate al oricărei persoane (art. 17/Carta Drepturilor Fundamentale a UE)
- Egalitatea tuturor persoanelor în fața legii și interdicția discriminării de orice fel (art. 21, alin.1/Carta Drepturilor Fundamentale a UE)
- Dreptul oricărui lucrător la condiții de muncă prin care să se respecte sănătatea, securitatea și demnitatea sa (art.31/Carta Drepturilor Fundamentale a UE)
- Asigurarea unui nivel ridicat de protecție a sănătății umane în cadrul UE, corelat cu dreptul oricărei persoane de a avea acces la asistență medicală preventivă și de a beneficia de îngrijiri medicale, în condițiile legislațiilor și practicilor naționale (art. 35/Carta Drepturilor Fundamentale a UE, unde se realizează o corelație între dreptul la sănătate și dreptul la îmbrăcăminte adecvată al omului)
- Asigurarea, prin politicile UE, a unui nivel ridicat de protecție a consumatorilor (art.38/Carta Drepturilor Fundamentale a UE, unde se introduce o legătură juridică implicită între dreptul omului la o îmbrăcăminte și la încălțăminte *adecvate* -care să nu pericliteze sau să afecteze corpul uman, sănătatea și integritatea individului dar nici mediul înconjurător- și drepturile omului ca și consumator de produse).
- Libertatea de circulație și de ședere a oricărui cetățean UE pe teritoriul statelor membre (art. 45/ Carta Drepturilor Fundamentale a UE)
- Egalitatea tuturor oamenilor în fața legii, dreptul la o protecție egală a legii, dreptul la o protecție egală împotriva oricărei discriminări care ar încălca DUDO și împotriva oricărei provocări la o astfel de discriminare (art.7/DUDO)
- Dreptul la protecția legii împotriva atingerilor aduse onoarei sau reputației sale (art.12/DUDO)
- Dreptul la liberă circulație al oricărei persoane și dreptul de a își alege reședința în interiorul unui stat, dreptul de a părăsi orice țară și de a reveni în țara sa (art. 13/DUDO)
- Dreptul oricărei persoane la securitate socială, în calitate de membru al societății (art. 22/DUDO)
- Dreptul la un nivel de viață decent (art. 25/DUDO; art.11/Pactul internațional privind drepturile economice, sociale și culturale)

- Dreptul la proprietate (art. 17/DUDO: ”orice persoană are dreptul la proprietate, atât singură cât și în asociere cu alții; nimeni nu va fi lipsit în mod arbitrar de proprietatea sa -aici, echivalarea proprietate-îmbrăcăminte-; art.17/Carta Drepturilor Fundamentale a UE)
- Dreptul la muncă, la libera alegere a muncii și la condiții satisfăcătoare și echitabile de muncă, precum și dreptul la ocrotire împotriva șomajului (art. 23/DUDO)
- Dreptul mamei și al copilului la ajutor și la ocrotire speciale (art.25, alin.2/DUDO)
- Dreptul la liberă dezvoltare a personalității sale; dreptul la deplină dezvoltare a personalității (art. 22/DUDO, art. 26, alin.2/DUDO)
- Drepturile culturale
- Drepturile economice
- Dreptul fiecărei persoane de a beneficia, pe plan social și internațional, de existența unei ordini care să permită ca drepturile și libertățile enunțate în DUDO să își poată găsi o realizare deplină (art.28/DUDO)

Din această perspectivă, cea a consacării juridice **implicite** a acestui drept, considerăm că **dreptul la îmbrăcăminte este *inclus deja în conținutul juridic al marilor drepturi ale omului***:

- *Dreptul la viață* al oricărei persoane (consacrat în art. 2, alin.1/Convenția Europeană a Drepturilor Omului, adoptată la Roma în 1950 și intrată în vigoare în 1953; art. 6/Pactul internațional privind drepturile civile și politice/1966, intrat în vigoare în 1976; art.2/Carta Drepturilor Fundamentale a UE, art.2/CEDO)
- *Dreptul la integritate fizică și psihică* (art. 7 din Pactul internațional privind drepturile civile și politice/1966, intrat în vigoare în 1976; art.3/Carta Drepturilor Fundamentale a UE)
- *Demnitatea umană* (art. 1/DUDO: ”toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și în drepturi”; art. 10/Pactul internațional privind drepturile civile și politice/1966, intrat în vigoare în 1976; art.1/Carta Drepturilor Fundamentale a UE)
- *Securitatea umană* (art. 3/DUDO - potrivit căruia ”orice ființă umană are dreptul la viață, la libertate și la securitatea sa”; art.5/CEDO, conform căruia «orice persoană

are dreptul la libertate și la siguranță. Nimeni nu poate fi lipsit de libertatea sa...»⁸; art. 6, titlul II/Carta Drepturilor Fundamentale a UE)

- *Libertatea umană* (inclusiv libertatea financiară și materială a omului) - art. 4/ DUDO; art. 8/ Pactul internațional privind drepturile civile și politice/1966, intrat în vigoare în 1976; art.5/CEDO, în cadrul organizației Consiliului Europei)
- *Dreptul la îmbunătățirea continuă a condițiilor de existență* (art. 11, alin.1/Pactul internațional privind drepturile economice, sociale și culturale)⁹
- Dreptul persoanelor aparținând minorităților naționale să își mențină și să își dezvolte cultura, precum și să își păstreze elementele esențiale ale identității lor, respectiv religia, limba, tradițiile și patrimoniul lor cultural (art.5, alin.1/Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale, din 1995).
- Dreptul oricărui individ de a se bucura de drepturi economice, sociale, culturale (coșul "Drepturile omului, democrația și statul de drept"/Carta de la Paris pentru o nouă Europă, 1990)¹⁰
- Libertatea de gândire, de conștiință, de religie, inclusiv libertatea de a își manifesta religia sau convingerea, în mod individual sau colectiv, în public sau particular (art.9, alin.1/CEDO)
- Libertatea de exprimare (art.10, alin.1/CEDO)
- Interdicția torturii, a pedepselor sau a tratamentelor inumane sau degradante (art.3/ CEDO), inclusiv din prisma lipsei de haine sau a unor haine inadecvate
- Obligația statelor părți de a promova condiții de natură să permită persoanelor aparținând minorităților naționale să-și mențină și să-și dezvolte cultura, precum și să își păstreze elementele esențiale ale identității lor, respectiv religia, limba, tradițiile și patrimoniul lor cultural (art.5, alin.1/Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale, adoptată în 1995 la Strasbourg)

În același timp, putem identifica **și trimiteri directe** la dreptul la îmbrăcăminte al omului:

- dreptul fiecărei persoane la îmbrăcăminte, privit ca parte integrantă din dreptul omului la un nivel de viață *corespunzător asigurării sănătății sale, bunăstării proprii și a familiei* (drept complex, unde sunt cuprinse hrana, *îmbrăcăminte*, locuința, îngrijirea medicală, precum și

⁸ Institutul Român pentru Drepturile Omului, *Principalele instrumente internaționale privind drepturile omului la care România este parte*, vol. II, *Instrumente regionale*, București, 1997, pp. 42-43.

⁹ Institutul Român pentru Drepturile Omului, *Principalele instrumente internaționale privind drepturile omului la care România este parte*, vol. I, *Instrumente universale*, IRDO, București, 2002.

¹⁰ În Adrian Năstase, *Documente Fundamentale ale Dreptului Internațional și ale Relațiilor Internaționale*, 1a, ed. îngrijită de Roxana Frailich, R.A. Monitorul Oficial, ARED, București, 1997, pp. 188-189.

serviciile sociale necesare), conform art. 25, alin.1/DUDO. Acest drept, în viziunea DUDO, se corelează cu alte drepturi precum: dreptul la asigurare în caz de șomaj, de boală, de invaliditate, de văduvie, de bătrânețe sau în alte cazuri de pierdere a mijloacelor de subsistență ca urmare a unor împrejurări independente de voința omului. Aici, dreptul la îmbrăcăminte este cuprins în pachetul de drepturi menite să asigure omului mijloacele de protecție juridică destul de flexibil formulate astfel încât să fie capabile să asigure trecerea de la nivelul de subsistență la nivelul de confort și bunăstare.

- art.11, alin.1/Pactul internațional privind drepturile economice, sociale și culturale/1966, în temeiul căruia este consacrată obligația statelor părți de a recunoaște fiecărei persoane ”dreptul la un nivel de trai suficient pentru ea însăși și familia sa, inclusiv hrana, **îmbrăcămintea** și locuința suficiente, precum și **dreptul la o îmbunătățire continuă a condițiilor sale de existență**”. Această formulare este *una complexă*, deoarece, pe de o parte, consacră direct dreptul omului la îmbrăcăminte *în cadrul dreptului omului la un nivel de trai suficient pentru ea însăși și familia sa* (considerând deci, că, dintr-o perspectivă, *dreptul la îmbrăcăminte poate fi privit ca un drept de subsistență*) și, pe de altă parte, consacră *dreptul la o îmbunătățire continuă a condițiilor sale de existență, care este un drept încadrabil în categoria drepturilor omului de confort și bunăstare*, de asigurare a unor standarde înalte de calitate a vieții. Deci, este vorba de o *consacrare dinamică* a dreptului la îmbrăcăminte, care, prin Pact, impune statelor o obligație *dublă*: aceea de a îl recunoaște oricărei persoane (nu doar cetățenilor lor) atât sub aspectul unor standarde minime (ca drept de subsistență) cât și sub aspectul unei continue îmbunătățiri (ca drept de confort și bunăstare).

- Comentariul General nr. 4, privind locuința adecvată, adoptat de Comitetul ONU privind Drepturile Economice, Sociale și Culturale, în care se precizează recunoașterea de către state, a «dreptului fiecărui om la un standard de viață adecvat pentru sine și familia sa, incluzând o alimentație, o îmbrăcăminte și o locuință adecvate, precum și la continua îmbunătățire a mijloacelor de trai»¹¹. Aici, dreptul la alimentație adecvată, dreptul la îmbrăcăminte adecvată și dreptul la o locuință adecvată sunt drepturi componente ale dreptului mai larg, al omului la un standard decent de viață.

- Comentariul General nr. 6, privind persoanele în vârstă, al Comitetului ONU privind Drepturile Economice, Sociale și Culturale, organism care a avut, printre preocupările sale și conturarea juridică a conținutului dreptului la un standard de viață adecvat (Comentariul nr. 6 privind *dreptul la îmbrăcăminte adecvată și suficientă* pentru persoanele în vârstă)¹²

¹¹ Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment 4, *The right to adequate housing*, Sixth session, UN Doc. E/1992/23, annex III at 114 (1991), reprinted in *Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies*, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.6 at 18 (2003)

¹² <http://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/substantive-human-rights/the-right-to-an-adequate-standard-of-living>, accesat la data de 12 iunie 2015.

- Comentariul General nr. 5, privind persoanele cu dizabilități, al Comitetului ONU privind Drepturile Economice, Sociale și Culturale (*dreptul la îmbrăcăminte adecvată* pentru persoanele cu dizabilități, în ceea ce privește haine speciale care să le ofere acestora capacitățile necesare pentru a funcționa deplin și efectiv în societate)¹³

- Comentariul General nr.14, privind *îmbrăcămintea de protecție pentru prevenirea și diminuarea riscului de accidente ocupaționale, profesionale*, al Comitetului ONU privind Drepturile Economice, Sociale și Culturale (dreptul de a atinge cel mai înalt standard de sănătate, cu obligația statelor de a asigura îmbrăcămintea adecvată pentru a diminua riscul accidentelor ocupaționale și profesionale)¹⁴

-Recomandarile finale către state, adoptate de Comitetul privind Drepturile Economice, Sociale și Culturale, unde se consacră prevederea că *îmbrăcămintea suficientă și adecvată reprezintă o parte a asigurării mijloacelor adecvate de subsistență*¹⁵ (dreptul la îmbrăcăminte implicat fiind recunoscut aici ca un drept secundar dreptului la un nivel de viață decent)

-Recomandările adoptate de Comitetul Drepturilor Copilului, de a asigura îmbrăcăminte adecvată pentru copiii fără adăpost, pentru copii aparținând grupurilor marginalizate și pentru populațiile indigene¹⁶.

- Principiile directoare ale ONU privind persoanele deplasate la nivel intern (recomandând statelor să asigure accesul sigur la îmbrăcăminte adecvată, printre altele).

3. Un drept distinct sau unul derivat din dreptul la un nivel de viață decent? Criteriile de «haine suficiente/adecvate/decente»

O parte a doctrinei juridice a considerat dreptul la îmbrăcăminte *ca fiind parte integrantă a dreptului la un standard de viață adecvat* (cunoscut și ca dreptul omului la un nivel de viață decent)¹⁷, în conținutul juridic al căruia intră și alte drepturi (numite «de subsistență»)

¹³ Idem. CESCR. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (1995), General Comment no.5 (1994), *Persons with disabilities*, pdf, Report on the tenth and eleventh sessions. NY, Geneva: UN, pp. 99-109. Retrieved July 18, 2014.

¹⁴ Ibidem. CESCR. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (2000), UN ed., General Comment no.14 (2000): *The right to the highest attainable standard of health* (art.12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), pdf., Geneva. Retrieved 18 July 2014.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem. CRC. UN Committee on the Rights of the Child (September 21, 2005), UN Committee on the Rights of the Child: Concluding Observations: Philippines". Retrieved July 18, 2014.

¹⁷ A se vedea, de ex., Ion Diaconu, *Drepturile omului*, IRDO, București, 1993, pp. 15-16, unde autorul consideră că dreptul la un nivel de trai care să-i asigure omului sănătatea, bunăstarea lui și a familiei sale este *un drept economic*, cuprins în DUDO (interpretare de unde ar rezulta că și dreptul la îmbrăcăminte, ca drept inclus în dreptul omului la un nivel de trai decent, ar fi un drept economic). Este însă *o viziune restrânsă* asupra dreptului la îmbrăcăminte,

precum: dreptul la viață, dreptul la hrană, dreptul la apă potabilă și de uz casnic și pentru igienă; dreptul la o locuință adecvată, dreptul la îngrijiri medicale de bază.

Dintr-un alt punct de vedere (la care ne raliem), dreptul la îmbrăcăminte poate fi privit ca **un drept distinct, de sine stătător**, care își dezvoltă un conținut juridic propriu și care se află într-o relație de interdependență cu toate drepturile omului, nu doar cu dreptul la un standard de viață adecvat.

Mai trebuie remarcat și faptul că dreptul la îmbrăcăminte (și la încălțăminte) adecvată, ca drept individual (dar și ca drept colectiv), poate fi analizat și din perspectiva categoriei drepturilor "de confort și civilizație", adică al drepturilor care ilustrează un nivel juridic superior satisfacerii stricte și minime, imediate, a nevoilor de bază ale ființei umane (hrană, apă, igienă personală, un nivel minim de îmbrăcăminte și încălțăminte, un acoperiș deasupra capului sau un adăpost).

*Categoria drepturilor "de confort și civilizație" se adresează unui nivel juridic de protecție a ființei umane care este unul avansat față de ceea ce oferă drepturile "de subsistență". Este vorba în primul caz, de drepturi care ilustrează deja bunăstarea, prosperitatea, accesul constant și substanțial la beneficiile educației, ale îngrijirilor medicale -care nu sunt doar cele de bază ci se referă la un pachet extins-, accesul la beneficiile de ordin cultural, social, public, politic și la multe alte beneficii tehnologice, ale civilizației și confortului care asigură ființei umane un nivel crescut, constant, de **bunăstare** pentru sine și familia sa. Din această perspectivă vorbim deja de un drept la îmbrăcăminte care depășește nivelul unui minimum de îmbrăcăminte și încălțăminte adecvate, înscriindu-se deja în accesul persoanei și al familiei sale la îmbrăcăminte de calitate superioară, din fibre naturale sau produsă de firme specializate, cu prețuri costisitoare sau chiar produse unicat (până la a vorbi de un drept la îmbrăcăminte ca drept al confortului și bunăstării, întâlnit în societățile capitaliste și consumiste dezvoltate, unde "îmbrăcămintea" poate fi înțeleasă și ca un produs de lux, un produs la modă, un produs de firmă, cu prețuri costisitoare, deci accesul la asemenea produse vestimentare și de încălțăminte făcându-se restrictiv, în funcție de capacitatea financiară a persoanei și de nivelul general de dezvoltare economică al elitei societății în care trăiește).*

Din acest punct de vedere, *nu confundăm dreptul la îmbrăcăminte* (ca drept la a avea acces la produse de lux, la produse de firmă, la ultimele trenduri în materie de design vestimentar) *din societățile capitaliste sau consumiste* (bazate pe inegalități sociale foarte mari între o pătură largă de populație săracă, fără capacitate financiară de a avea acces la asemenea produse -neputându-se vorbi de un drept la îmbrăcăminte și încălțăminte ca "drept al confortului și bunăstării" în cazul său- și o categorie restrânsă de persoane cu un nivel de prosperitate financiară și materială foarte mare, care își permite să acceseze exercițiul acestui drept), *cu*

deoarece dimensiunea economică a hainelor este doar *un singur aspect din conținutul acestui drept complex*, datorită multiplelor funcții îndeplinite de haine în viața omului.

dreptul la îmbrăcăminte în sens de acces minim al unei persoane la produse vestimentare și de încălțăminte adecvate (adică, decente).

Nu există încă în doctrina juridică o analiză largă și substanțială asupra conținutului juridic al dreptului la îmbrăcăminte, din care să identificăm criteriile clare de apreciere juridică a termenilor de «adecvat», «decent», «suficient» privind îmbrăcăminte și încălțăminte, nici referitor la dreptul la îmbrăcăminte privit ca drept de subzistență, nici privit ca drept de confort și bunăstare.

Termenul de «îmbrăcăminte/încălțăminte adecvată , suficientă sau decentă» poate avea **cu totul alte conotații** în cazul persoanelor ce au acces la dreptul la îmbrăcăminte *ca drept al confortului și bunăstării și un cu totul alt sens* în ceea ce privește persoanele ce au acces la dreptul la îmbrăcăminte *ca drept de subzistență* (în special, categoriile sociale cele mai vulnerabile precum persoanele fără adăpost, persoanele în vârstă fără mijloace de trai autonome, prizonierii de război, refugiații și migranții sau persoanele deplasate din motive de calamități, războaie, revolte civile, persecuții genocidale sau dezastre naturale, persoanele cu dizabilități din spitale sau în condiții de reabilitare, incluzând cei sub tratament împotriva dependenței de droguri sau de alcool, muncitorii din industriile cu riscuri de securitate crescută, persoanele indigene trăind în condiții grele, persoanele dependente de securitatea socială, șomerii, persoanele în vârstă din azile de bătrâni, ospicii, spitale și alte asemenea locuri private sau publice și alții).

De aceea, este nevoie urgentă de o identificare și analizare, în doctrina internațională privind drepturile omului ("clothing", în acest caz) a criteriilor și a sensurilor termenilor de «adecvat/suficient/decent», pentru a oferi oamenilor și colectivităților (în special, a categoriilor vulnerabile, a țărilor sub-dezvoltate sau a categoriilor defavorizate din țări dezvoltate unde s-a creat în timp o prăpastie foarte mare între bogați și săraci) un acces satisfăcător și constant la îmbrăcăminte și încălțăminte adecvată, astfel încât să li se asigure totodată și beneficiul real al altor drepturi și libertăți (în special, libertățile fundamentale, de a se bucura de o viață eliberată de frică, nevoi, de teroare, de mizerie, de injustiție și de încălcări ale legii, de discriminare, după cum este înscris în numeroase documente internaționale fundamentale¹⁸ pentru materia drepturilor omului, cărora statele părți au obligația de a le asigura o implementare reală în ordinile lor naționale).

În temeiul obligațiilor lor de a asigura oricărei persoane aflate sub jurisdicția lor, *un beneficiu real al drepturilor omului, precum și al principiului pacta sunt servanda* (îndeplinirea cu bună-credință a tratatelor internaționale la care sunt parte -aici, tratatele internaționale, pactele și convențiile în materia drepturilor omului-), **statele au și obligația de a asigura oamenilor un nivel minim de îmbrăcăminte și încălțăminte adecvată, necesar acestora pentru a viețui «la**

¹⁸ De exemplu, în Preambulul DUDO/1945 sau în raportul UNDP intitulat "Human rights and human development-for freedom and solidarity", Human Development Report 2000, UNDP, New York, Oxford, Oxford University Press, 2000, hdr.undp.org, accesat la data de 10.05.2015.

adăpost de teroare, frică, mizerie», pentru a intra în relații sociale și a fi percepuți ca ființe sociale, ca membri activi ai unei societăți și nu ca outsiders, pentru a fi percepuți ca ființe demne, libere și egale în drepturi cu restul membrilor societății.

Dacă o persoană nu are acces la haine sau la încălțăminte, dacă este forțată sau pusă în situația (discriminatorie pentru ea și familia ei)¹⁹ de a purta doar haine rupte, murdare, în stare avansată de deteriorare, inadecvate vârstei, sexului, calificării sale profesionale sau muncii pe care vrea să o presteze, putem vorbi clar de ***o afectare a întregului set de drepturi ale omului.***

Astfel, *aducerea unei persoane sau a unor colectivități întregi* (pe criterii etnice, de minorități naționale, ca prizonieri de război, ca persoane cu dizabilități, ca persoane în vârstă etc.) *în situația de a nu avea haine sau de a le obliga să poarte haine inadecvate* (sexului, vârstei lor, culturii lor) ***reprezintă o gravă, directă încălcare nu doar a dreptului la îmbrăcăminte al omului ci al tuturor drepturilor omului cu care dreptul la îmbrăcăminte este inter-conectat:*** dreptul la viață, dreptul la un nivel de trai decent, dreptul la demnitate umană și la libertate, dreptul la siguranța persoanei, libertatea de circulație, drepturile politice, dreptul de asociere, dreptul la muncă, dreptul la o locuință adecvată, dreptul la educație și cultură, dreptul la libera dezvoltare a personalității umane, dreptul la sănătate, dreptul la a își întemeia o familie, dreptul la liberă exprimare și opinie, dreptul la libertatea de conștiință și religioasă, dreptul la afirmarea liberă a identității sale culturale, etnice sau naționale. Este afectat principiul non-discriminării între persoane, precum și principiul egalității tuturor în fața legii.

Societățile și statele care refuză, prin politicile lor, prin practicile lor discriminatorii sau degradante la adresa persoanelor (sau la adresa unor categorii de persoane), accesul la dreptul la îmbrăcăminte și încălțăminte adecvată, considerând că nu este un veritabil drept de subzistență, ignorându-l, nu pot fi denumite societăți democratice, bazate pe modelul statului de drept și al respectării drepturilor omului.

Dreptul la îmbrăcăminte și la încălțăminte adecvată este un drept specific societăților cu democrație reală și consolidată, care respectă realmente drepturile omului și, în special, demnitatea și libertatea umană, societăți care consideră ființele umane ca persoane demne și libere, ce au dreptul de a trăi pe acest pământ o viață eliberată de teroare, mizerie și frică. Obiectivele eradicării sărăciei la nivel global, în special al eliminării sărăciei extreme, pe care le regăsim înscrise cu hotărâre și în Agenda 2030, la nivel ONU²⁰, ilustrează legătura directă între fenomenul sub-dezvoltării economice a unor țări, gradul de sărăcie cronică al populației și neputința persoanelor din acele țări de a beneficia de drepturile de subzistență (între care și dreptul la îmbrăcăminte).

¹⁹ Statele trebuind a ține cont permanent, în asigurarea reală a beneficiului dreptului la îmbrăcăminte, către persoanele aflate sub jurisdicția lor (nu doar către cetățenii lor) și de principiul non-discriminării, prin acordarea unei atenții sporite educației în spiritul respectării acestui principiu. A se vedea pe larg, Irina Moroianu Zlătescu, *Human rights. A dynamic and evolving process*, Ed. Pro Universitaria, București, 2015, pp. 317-318.

²⁰ Agenda 2030, UNGA A/RES/70/1, 21 sept. 2015, *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*.

Eradicarea sărăciei, în special a sărăciei extreme, asumată de state și de ONU ca obiectiv global²¹, care interesează direct întreaga comunitate de state membre ONU, duce și la obligația corelativă a statelor de a asigura persoanelor aflate sub jurisdicția lor, un acces real la îmbrăcăminte și încălțăminte adecvată/decentă.

Viața, sănătatea, demnitatea, libertatea persoanelor, în special a celor ce fac parte din categorii vulnerabile sunt puse sub risc crescut, dacă nu afectate direct și iremediabil în cazul lipsei de haine și încălțăminte adecvate²². Departe de a fi bizar sau frivol sau inutil să se asigure consacarea juridică ori recunoașterea cu mai multă hotărâre a dreptului la îmbrăcăminte, printre celelalte drepturi ale omului (în special printre drepturile de subzistență), considerăm că este nevoie urgentă de **introducerea în documentele juridice internaționale, naționale sau regionale** (în special, pe plan european, unde există un nivel dezvoltat, consolidat, de protecție a drepturilor omului) **a consacrarilor directe, clare** ale dreptului omului la îmbrăcăminte și încălțăminte adecvate.

Astfel, în ceea ce privește o încercare de identificare a *sensurilor* criteriilor de "adecvat/suficient/decent" privind dreptul la îmbrăcăminte și încălțăminte al omului (mergând până la o dimensiune de protecție juridică *de ordin colectiv*), putem aprecia că:

- Statele trebuie să asigure (în temeiul interdependenței dintre dreptul la îmbrăcăminte și încălțăminte și celelalte drepturi ale omului) beneficiul real al dreptului la îmbrăcăminte *privit ca drept de subzistență*
- Statele au obligația să asigure beneficiul real al dreptului la îmbrăcăminte *tuturor persoanelor aflate (temporar sau permanent) sub jurisdicția lor*, nu doar cetățenilor lor (întrucât este vorba de un *drept universal al omului* și nu de o politică privind doar cetățenii)
- Statele au obligația să asigure beneficiul real al dreptului la îmbrăcăminte în temeiul obligației *pacta sunt servanda* (aplicarea și interpretarea cu bună credință a tratatelor la care sunt parte, în special a celor din materia drepturilor omului)
- Îmbrăcăminte și încălțăminte pe care statele ce respectă drepturile omului în mod *real* (în special în raport cu categoriile cele mai defavorizate, în risc de abuz sau de vulnerabilitate crescută) sunt obligate să le-o asigure persoanelor de sub jurisdicția lor, trebuie să îndeplinească următoarele: să fie asigurate *gratuit* (întrucât este vorba de un drept al omului, prin urmare, persoana respectivă neputând fi obligată să le accepte, dacă nu vrea); să fie asigurate de o *manieră constantă și în acord cu cerințele de schimbare a anotimpurilor* (adică, autoritățile publice nu trebuie să ofere

²¹ Idem.

²² Stephen James, *A forgotten right? The right to clothing in international law*, pdf., New Zealand Society of International Law, <http://anzil.anu.edu.au>, citat în https://en.wikipedia.org/wiki/Right_to_clothing, accesat la data de 12 iunie 2015

oamenilor în nevoie în privința acestui drept, haine de vară iarna sau invers); să fie asigurate *cu bună credință*, luând în considerare dreptul la demnitate umană și la respect (adică, *respectând ființa umană, genul său, credința religioasă, vârsta sa*-astfel, *se poate considera discriminare și ofensă la adresa demnității umane* ca statul să ofere persoanelor în nevoie în privința acestui drept, *fără acordul lor sau împotriva voinței lor expres manifestate*, haine de gen feminin bărbaților și invers -cu excepția cazurilor în care trebuie să se țină cont și de respectarea orientării sexuale sau a personalității individului respectiv, *prin manifestare expresă și scrisă de voință în acest sens*- sau oferirea de haine pentru tineret persoanelor în vârstă ori haine făcând referire la o altă arie civilizațională sau culturală, persoanelor de o altă credință religioasă sau cu o altă identitate culturală -de exemplu, este contrar drepturilor omului ca statul să ofere pantaloni sau fuste mini femeilor dintr-o arie civilizațională ce nu permite folisirea unor asemenea articole vestimentare pentru femei); să fie asigurate de stat *în mod constant* (potrivit cerințelor unui *standard decent de viață*, adică al asigurării *unui minimum de haine, pentru diferite tipuri de modificări ale vremii*, cuprinzând și haine pentru intemperii- mantale de ploaie, cizme de cauciuc, căciuli, îmbrăcăminte groasă sau ușoară, atât pentru vreme de caniculă dar și pentru vreme geroasă, cât și îmbrăcăminte pentru vremea cu temperaturi medii- precum primăvara și toamna; oferirea doar a unui singur tip de îmbrăcăminte –doar cea pentru vreme geroasă- nu îndeplinește criteriul de «a fi îmbrăcăminte decentă, adecvată și suficientă», deoarece expune persoana în cauză la ridicol public, la dispreț, la milă dar și la afecțiuni ale sănătății sale, datorită punerii sale în situația de a purta haine groase, inadecvate, pe sezon călduros sau cu temperaturi medii); hainele asigurate de stat trebuie să fie *unele decente*, adică să asigure demnitatea persoanei și un tratament ne-discriminatoriu, respectuos față de ea (să acopere trupul suficient, decent, spre a încadra persoana la un nivel normal în societate, astfel încât ea să poată accesa ca și ceilalți oameni o slujbă, să poată beneficia de celelalte drepturi ale omului în mod egal cu ceilalți oameni; este interzis ca statul să asigure doar vestimentație minimă, în sensul de lenjerie de corp, fără să asigure și hainele necesare acoperirii trupului persoanei *la un nivel considerat decent și care nu îi pune sănătatea și imaginea publică în pericol, un nivel considerat normal în acea societate pentru a duce o viață publică decentă și a se bucura de toate drepturile de care se bucură și ceilalți membri ai societății* -dreptul la educație, dreptul la muncă, dreptul la cultură, dreptul de a participa la viața publică, de a se asocia în sindicate, de a își manifesta libertatea de exprimare și cea religioasă etc.); hainele asigurate de stat trebuie să fie *unele curate, tratate sanitar, întregi* (ne-peticite, ne-uzate până la gradul de ne-purtabilitate sau de ridicol), *din materiale non-toxice față de corpul uman, ne-alergice, în culori și diverse* (este interzisă oferirea de către stat, persoanelor în nevoie față de acest drept, adică în lipsă de haine, a unor obiecte vestimentare de tip uniformă sau cu însemne specifice, care să le identifice ca ”persoane în lipsă de haine sau cu statut vulnerabil în

societate” sau care să le expună oprobriului sau ridicolului public); hainele să fie *adecvate* (adică să fie *pe măsura persoanei respective, să i se potrivească și să asigure o stare de sănătate bună, să asigure demnitatea și tratarea cu respect a persoanei, să nu o identifice ca făcând parte din ”grup vulnerabil” –adică al ”celor lipsiți de haine sau în nevoie de haine”-); hainele trebuie să fie *suficiente* (adică, statul este obligat să asigure persoanelor vulnerabile sau în nevoie de haine și încălțăminte, prin instituții specifice de asigurare concretă a acestui drept, *un pachet suficient de divers de haine* pentru intemperii și diferite anotimpuri, astfel încât persoana să nu se mai afle ”în stare de nevoie de haine”).*

Fiind vorba de un drept al omului la îmbrăcăminte și încălțăminte și nu de o obligație, statul nu poate impune persoanei ce haine să poarte, dacă prin hainele oferite i-ar leza sau încălca identitatea sexuală, vârsta, identitatea etnică, națională, culturală, religioasă, dreptul la libera dezvoltare a personalității umane. De asemenea, statul nu poate impune persoanei aflate în nevoie de haine sau de încălțăminte să poarte un anumit tip de vestimentație croit special pentru a identifica persoana ca fiind vulnerabilă în cadrul societății (“persoană aflată în nevoie de haine/fără haine”), nu îi poate impune haine care sunt susceptibile să îi lezeze respectul de sine precum și tratarea cu respect a acesteia de către societate sau haine care sunt susceptibile să îi lezeze demnitatea și libertatea sa ca ființă umană. Vestimentația oferită de stat nu trebuie să ducă la situații de desconsiderare a persoanei în nevoie de haine, la situații de degradare pentru sine și familia sa, la situații de discriminare, care să îi încalce sau să îi refuze beneficiul real al altor drepturi ale omului, care să o pună într-o situație de inferioritate, de marginalizare față de alți membri ai societății.

A asigura *beneficiul real* al dreptului la îmbrăcăminte și încălțăminte pentru persoanele aflate permanent sau temporar sub jurisdicția sa, înseamnă ca statul să urmărească, prin politicile sale în acest domeniu, *reducerea și eliminarea stării de vulnerabilitate a acestor persoane, precum și asigurarea reală a beneficiului tuturor drepturilor omului pentru acele persoane care ar fi periclitare de situația de ”nevoie de haine și încălțăminte”.*

Statul trebuie să creeze *instituții speciale* de implementare a beneficiului real al acestui drept, Agenții de Distribuție a Hainelor pentru Persoanele în nevoie de haine și de asemenea, să urmărească *permanent* (prin Inspekția Specială a Distribuției de Haine pentru Persoanele în nevoie) *modul în care aceste pachete de haine ajung realmente la persoanele în nevoie*; să urmărească (inclusiv prin cererea de declarații scrise din partea persoanelor în nevoie de haine) dacă acestea au atins o stare de mulțumire cu privire la hainele oferite, ce plângeri au, cu ce probleme s-au confruntat datorită hainelor sau lipsei de haine sau hainelor inadecvate, dacă au existat sau au continuat asupra lor abuzuri legate de purtarea sau de lipsirea de haine care să poată constitui încadrări penale ale celor ce au supus aceste persoane vulnerabile în situații de dispreț, de înjosire, de umilire, de marginalizare sau de discriminare, de încălcare a drepturilor lor ca ființe umane, precum și modalitățile de sancționare dură a persoanelor ce au avut în grijă categorii sau persoane aflate în nevoie de haine, din grupuri vulnerabile și au exercitat abuzuri

asupra acestora. De exemplu, lipsirea de haine a persoanelor aflate în grupuri vulnerabile, confiscarea hainelor sau obligarea de a purta haine inadecvate (sexului, vârstei, demnității lor de ființe umane), de a le supune cu bună știință oprobriului public, ridicolului, de a le pune cu sau fără știrea lor (pentru persoanele cu dizabilități sau cu tulburări mentale sau în vârstă) în situații nedemne trebuie să fie constatată de autoritățile statului prin autorități speciale și sancționată drastic, inclusiv prin încadrarea acestor fapte la categoria formelor de tortură, a relexor tratamente aplicate persoanei, a tratamentelor inumane, crude sau degradante dar și ca abuz de putere asupra persoanelor în situație vulnerabilă și în stare de dependență de îngrijirea (publică sau privată) acordată.

4. Relația de interdependență dintre dreptul la îmbrăcăminte și celelalte drepturi ale omului

Dreptul omului la îmbrăcăminte (dar și al colectivităților, mergând până la popoare -cazul celor din țările sub-dezvoltate economic, unde majoritatea populației se confruntă cu un prag de sărăcie extremă sau cu un fenomen de cronicizare a sărăciei) *nu poate fi privit în mod izolat de celelalte drepturi ale omului*. Indiferent dacă îl considerăm *un drept distinct*, ce trebuie consacrat *ca atare* în constituțiile statelor lumii și pe plan regional și internațional (într-un efort global și complex de combatere a sărăciei) sau dacă îl privim *ca o parte a dreptului omului la un nivel de trai decent*, acest drept **condiționează direct beneficiul real al celorlaltor drepturi ale omului**.

Astfel, dreptul la îmbrăcăminte și încălțăminte adecvată condiționează sau afectează (în cazul în care nu este asigurat persoanei în nevoie) însuși *dreptul la viață* al omului (mergând până la condiționarea dreptului la viață al unor colectivități întregi- prizonieri de război, deportați, refugiați, migranți și familiile lor, deținuți, victime ale unor dezastre naturale sau calamități, ale războiului internațional, ale persoanelor indigene trăind în condiții dificile, ale muncitorilor din industrii miniere, chimice sau nucleare). Lipsa hainelor și a încălțăminte adecvate duc la decesul persoanei sau la afectarea iremediabilă a stării sale de sănătate (hipotermie, în cazul unei ierni geroase, alergii, expunere crescută la raze ultraviolete, deshidratare și epuizare în caz de caniculă, înrăutățirea condițiilor medicale pre-existente²³). *Dreptul la sănătate* precum și dreptul omului la îngrijiri medicale adecvate pot fi afectate direct dacă se refuză acestei persoane accesul la haine terapeutice sau la proteze ortopedice (care sunt costisitoare și deci, nu pot fi la îndemâna persoanelor în nevoie de haine)²⁴.

Principiul ne-discriminării este de asemenea, unul care poate fi pus în discuție sau încălcat dacă nu se asigură persoanei în nevoie de haine, îmbrăcăminte adecvată (adică, una aptă să ofere, după cerința persoanei, elementele de identificare a sa culturală, religioasă, a stării sociale, a apartenenței etnice, a identității politice etc.).

²³ https://en.wikipedia.org/wiki/Right_to_clothing , accesat la data de 12 iunie 2015

²⁴ Idem.

Persoana care are *dreptul de a alege ce haine să poarte*, poate solicita un anumit tip de haine care să îi asigure dreptul său la identitate etnică, națională, culturală, religioasă, libertatea de exprimare și de conștiință. De asemenea, tot în temeiul dreptului la îmbrăcăminte, persoana în nevoie *poate refuza anumite haine* pe motiv că *ar fi supusă unei discriminări* tocmai pe motive de apartenență etnică, națională, religioasă, de rasă, politică sau pe motive de indicare a unui statut social defavorabil (indicarea unei stări de sărăcie), ceea ce ar duce la refuzarea beneficiului real al altor drepturi (sociale, politice, economice, culturale)²⁵.

5. Drepturile economice, sociale și culturale. Hainele -un mod de exprimare a identității culturale, etnice și naționale dar și de afirmare a libertății religioase și de exprimare

Conexiunea dintre dreptul omului la o îmbrăcăminte și încălțăminte adecvate și alte drepturi personale, precum *drepturile identitare* (dreptul la identitate al omului, dreptul la identitate al persoanelor aparținând minorităților naționale), drepturile identitare *de grup* (drepturile culturale, sociale, economice, cu dimensiuni reflectate în identitatea și conturarea unui profil complex al grupului respectiv) este una evidentă, datorită *rolului multiplu al hainelor*.

A purta haine, *actul de a alege ce haine să porți* reprezintă nu doar o alegere individuală a omului, o expresie directă a libertății sale de opinie, de exprimare, de conștiință dar și o expresie a libertății sale de a își arăta în public orientarea religioasă, de a își manifesta liber personalitatea sa (dreptul omului la identitate, inclusiv din perspectiva hainelor sale pe care le poartă în societate și în viața privată). Ca ființă culturală, spirituală, omul se re-definește permanent, fie ca ființă unică, fie ca un element al unui sistem sau sub-sistem (portul uniformei) oficial sau informal, putând, de-a lungul unei zile să își schimbe tipul de haine (și inclusiv, semnificația lor) de mai multe ori, pentru a se re-defini; la fel, omul este unica viețuitoare de pe planetă care își schimbă hainele în funcție de alternanța zi-noapte și care vede *în haina sa o a doua identitate, în afară de identitatea sa biologică strictă*. Identitatea aceasta a doua, *culturală, artificială*, pe care o conferă portul unei anumite combinații de haine și elemente accesorii, reflectă *apartenența omului la un univers multiplu* (social, politic, cultural, religios, economic, militar, profesional, ocupațional, privat, familial, educațional etc.).

*Hainele pe care o persoană alege să le poarte sunt indicatori privind o sumă de elemente ce dezvăluie personalitatea unei ființe umane*²⁶: rasa, aria culturală de care aparține, sexul, vârsta, grupul etnic, afilierea religioasă, identitatea națională, apartenența la un grup politic, starea financiară, locul în societate, ocupația, profesia, tipul de temperament, preferințele muzicale etc.

²⁵ Ibidem.

²⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Right_to_clothing , accesat la data de 12 iunie 2015.

În acest context, *statele trebuie să asigure permanent*, prin măsuri adecvate, la nivel intern dar și prin comunitățile locale, *un conținut concret principiului non-discriminării*²⁷, în funcție de dreptul omului la o îmbrăcăminte și încălțăminte adecvate:

-să permită populațiilor indigene, persoanelor aparținând minorităților naționale, să își exprime prin vestimentație apartenența la cultură, etnia, minoritatea lor națională

-să caute să asigure persoanelor marginalizate, grupurilor vulnerabile, persoanelor fără adăpost îndeosebi, haine care să le permită *o integrare în societate*, care să nu le indice gradul de sărăcie, și deci, prin aceasta să le afecteze exercițiul altor drepturi (economice, educaționale, dreptul de a munci, drepturi politice) în societate, în raport cu restul membrilor societății

-să asigure categoriilor profesionale (polițiști, jandarmi, pompieri, persoane care lucrează în medii toxice sau cu riscuri de accidente chimice, nucleare etc.) vestimentația de individualizare sau de protecție adecvată²⁸

- să înlăture posibilitățile de discriminare între persoane în privința tratamentului oferit de stat privind persoanele cu diferite afiliere religioase (accesul la o slujbă, la educație, la sănătate, la o locuință etc.)

- să asigure un tratament bazat pe respect și pe promovarea respectului față de propria persoană, pentru deținuți, persoane cu dizabilități, persoane în vârstă internate în azile de bătrâni și alte asemenea grupuri vulnerabile, inclusiv în privința asigurării acestora cu haine confortabile, adecvate vârstei lor, suficiente, decente (în baza dreptului la libertate umană, la demnitate umană, astfel încât să nu adauge de ex., la o pedeapsă privativă de libertate, un alt tip de pedeapsă de facto)²⁹.

Important de reținut este *caracterul multi-funcțional și multi-dimensional al hainelor* pe care alege să le poarte o ființă umană (sau al hainelor care le sunt impuse, în virtutea anumitor reguli, obligații sau sancțiuni, unor categorii sociale, profesionale). Întotdeauna, hainele, combinația, materialul din care sunt croite, accesoriile evidențiază timpul istoric, moda vestimentară într-o societate determinată, aria culturală, personalitatea sau dimpotrivă, caracterul birocratic sau aparținând unui anumit corp profesional, cultural, social, identitar, al ființei umane³⁰. În acest context, dreptul omului la îmbrăcăminte *se distanțează* de dreptul omului la un

²⁷ Idem.

²⁸ Ibidem. A se vedea și Erja Makela, Helens Makinen, *Protective clothing against chemical and biological hazards*, Finnish Institute of Occupational Health, https://oshwiki.eu/wiki/Protective_clothing_against_chemical_and_biological_hazards, accesat la data de 11.12.2015.

²⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Right_to_clothing, accesat la data de 12 iunie 2015.

³⁰ Unii autori vorbesc de "arta pe om", adică de "look" (crearea propriei imagini), de "arta înfățișării umane" în care fiecare din noi "arată cum arată ca să se vadă că este cine este". Hainele și combinația de materiale, de culori, croiala, tipul de materiale compun o imagine vizuală "a cărei rezonanță îi afectează emoțional pe cei din jur", fiind

standard decent de viață (adică, de categoria drepturilor de subzistență) spre a se apropia de categoria drepturilor numite "de confort și bunăstare" (a drepturilor legate de nivelul de civilizație): dreptul la îmbrăcăminte, prin funcțiile multiple ale hainei, se conectează aici cu drepturile economice, sociale și culturale, cu drepturile politice, cu dreptul la identitate, cu dreptul la deplină afirmare a personalității umane, cu libertatea umană, cu libertatea de opinie, de conștiință, de religie și de exprimare, cu demnitatea umană, cu dreptul omului la continua îmbunătățire a condițiilor sale de trai (care se apropie, la rândul său, de dreptul la prosperitate, de dreptul la fericire al omului, de dreptul său de a atinge bunăstarea, confortul, adică de a beneficia de cel mai înalt standard de civilizație -drept al cărui conținut este în prezent asigurat restrictiv, doar unei elite bogate, într-o societate globală marcată de adâncirea prăpastiei dintre bogați și săraci).

6. Consacrarea dreptului la îmbrăcăminte în constituțiile naționale ale statelor

Unele constituții ale statelor prevăd în mod *expres* dreptul omului la îmbrăcăminte, în timp ce altele par să îl considere ca "nerelevant, neimportant" față de categoria drepturilor de subzistență (dreptul la viață, dreptul la sănătate, dreptul la muncă) sau ca fiind *implicit inclus* în conținutul dreptului omului la un nivel de trai decent pentru sine și familia sa și, prin urmare, nu îl mai consacră în mod distinct, expres.

Dintre constituțiile țărilor care prevăd în mod *distinct și expres* dreptul la îmbrăcăminte, menționăm³¹:

-art. 27, alin.2/Constituția Sri Lanka din 1977, care prevede că "unul din obiectivele statului este de a include realizarea pentru cetățeni a unui standard adecvat de viață pentru ei și familiile lor, incluzând dreptul la alimentație adecvată, la haine și la locuință, continua îmbunătățire a condițiilor de viață și beneficiul deplin al timpului liber și al oportunităților social-culturale".

- art. 38 d/Constituția Pakistanului, unde se prevede explicit că "statul va furniza satisfacerea nevoilor de bază pentru viață, precum alimentația, îmbrăcămintea, locuința,

vorba chiar de "arta omului de a se îmbrăca", adică de "un act creator", omul fiind "o sculpto-pictură cetică", unul din principalele lucruri care deosebește ființa umană de animale fiind acela că omul "își creează propria imagine". A se vedea pe larg, Adina Nanu, *Arta pe om. Look-ul și înțelesul semnelor vestimentare*, ed. Compania, București, 2001, pp. 7-9. Arta, inclusiv arta vestimentară și arta de a alege și de a purta haine fac din om un creator de civilizație, de sensuri, de profunzimi spirituale ce depășesc simplul meșteșug sau divertisment. A se vedea Radu M. Olinescu, *Biologia și psihologia artei*, Ed. Cermaprint, București, 2008, pp. 10-11.

³¹ Din Christophe Golay, Melik Ozden, *The right to housing. A fundamental human right affirmed by the United Nations and recognized in regional treaties and numerous national constitutions*, Part of a series of the Human Rights Programme of the Europe-Third World Centre (CETIM), www.cetim.ch/en/publications_logement.php, accesat la data de 11 dec. 2014.

educația și îngrijirea medicală pentru toți cetățenii, indiferent de sex, castă, rasă, când aceștia se confruntă permanent sau temporar cu situația de a nu putea să își câștige propria existență datorită infirmității, bolii sau lipsei unui loc de muncă”.

-art.43/Constituția Iranului prevede ”în cadrul obiectivului de a atinge independența economică a societății, **dezrădăcinând sărăcia și privațiunile și îndeplinind nevoile umane în procesul de dezvoltare, în același timp cu păstrarea libertății umane**”, că ”economia este bazată pe: furnizarea de necesități de bază pentru toți cetățenii, locuință, mâncare, **îmbrăcăminte**, igienă, tratament medical, educație și facilitățile necesare pentru stabilirea unei familii”

- art. 8, alin.17/Constituția Rep. Dominicane din 1966 care prevede că ”statul va oferi asistență socială către săraci. Această asistență va consta în alimente, **îmbrăcăminte** și, pe cât posibil, în locuințe adecvate”.

-art. 23/Constituția Ecuadorului, din 1998, unde se prevede că ”fără a prejudicia drepturile stabilite în această constituție, nici instrumentele internaționale în vigoare, guvernul recunoaște și garantează tuturor persoanelor următoarele: dreptul la o calitate a vieții asigurând o bună sănătate, o alimentație suficient de nutritivă, apă potabilă, un mediu înconjurător sănătos, educație, muncă, o slujbă, timp de odihnă, locuință, **îmbrăcăminte** și altele asemenea”.

- art. 7 (IV)/ Constituția Braziliei, referindu-se la un set de drepturi pentru lucrătorii urbani și rurali, recunoaște expres și dreptul la îmbrăcăminte, printre alte drepturi necesare satisfacerii nevoilor de bază ale vieții lucrătorilor și familiilor lor, în termeni de ”locuință, hrană, educație, îngrijiri medicale, timp liber, **îmbrăcăminte**, igienă, transport, securitate socială”

- art.15, lit.a/Constituția Bangladeshului din 1972, care prevede expres faptul că ”va fi o responsabilitate fundamentală a statului cea de a atinge, prin creștere economică planificată, o mărire constantă de forțe productive și puternică îmbunătățire a standardelor materiale și culturale de viață ale poporului, cu luarea în considerare a securității cetățenilor; furnizarea de mijloace necesare de trai, incluzând hrana, **îmbrăcăminte**, adăpostul, educația și îngrijirile medicale”.

- art.23/Constituția Belgiei din 1994, unde se prevede că ”fiecare are dreptul de a beneficia de o viață *în conformitate cu demnitatea umană*”

-art. 31/Constituția Armeniei din 1995, unde se prevede că ”fiecare cetățean este îndreptățit la *un standard adecvat de viață pentru sine însuși și pentru familia sa*, la o locuință adecvată și *la continua îmbunătățire a condițiilor de trai*. Statul va furniza mijloacele esențiale de a activa exercițiul acestor drepturi”.

În ceea ce privește Constituția României, aceasta face în mod expres referire, în art. 1, alin.3, la valorile demnității umane, la drepturile și libertățile cetățenilor, la libera dezvoltare a personalității umane, ca fiind *valori supreme ale statului român*. La aceasta conectăm și dreptul la identitate al persoanelor aparținând minorităților naționale (dreptul la păstrarea, la dezvoltarea și la exprimarea identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase -deci, inclusiv sub raportul hainelor purtate-), recunoscut și garantat de statul român (art. 6, alin.1/Constituție). Se mai adaugă și prevederile art. 11, în temeiul căruia statul român își asumă obligația de a îndeplini *întocmai și cu bună credință* obligațiile juridice asumate în tratatele la care este parte, deci inclusiv prevederile referitoare la dreptul omului la îmbrăcăminte, consacrate în tratatele, pactele, convențiile internaționale în materia drepturilor omului. Aceste prevederi se mai corelează și cu art. 20/Constituția României, privind *respectarea cu prioritate în plan intern a dispozițiilor internaționale în materia drepturilor omului* (deci, în cazul de față, și a reglementărilor internaționale privind dreptul omului la îmbrăcăminte și încălțăminte adecvată), dacă există neconcordanțe între acestea și legile interne.

Constituția României *nu consacră în mod expres și distinct* dreptul omului la îmbrăcăminte, într-un articol separat însă acest drept reiese și din prevederile menționate mai sus de noi, cât și din formularea art. 43, alin.1. Este vorba de o formulare deficitară, prezentând ambiguitate juridică, deoarece introduce o obligație generală a statului *”de a lua măsuri de dezvoltare economică și de protecție socială”* (corelația dintre dreptul la dezvoltare economică a unui stat și dreptul la un nivel de trai decent) dar nu recunoaște această obligație *decât cu privire la cetățenii săi*. Obligația statului român de a asigura un conținut concret dreptului la un nivel de trai decent se limitează *doar la cetățenii săi*, nu și la orice ființă umană. Astfel, dacă noi considerăm că, în cadrul acestui drept la un nivel de trai decent, intră și *dreptul la îmbrăcăminte adecvată*, *acest drept nu este, conform formulării din art. 43, alin.1/Constituția României, recunoscut decât cetățenilor români*. Prin urmare, este vorba de *un drept cetățenesc și nu de un drept al omului*, așa cum prevede *reglementarea internațională asupra dreptului la un nivel de trai decent* (unde se consideră că ar intra și dreptul la îmbrăcăminte adecvată). Dacă am interpreta în mod restrictiv, izolat, acest articol din Constituție, ca recunoscând dreptul la îmbrăcăminte și încălțăminte adecvată *doar cetățenilor români*, *ar rezulta o discriminare de fond între persoanele supuse jurisdicției statului român* (dintre care unele pot avea statut de refugiat, persoane în deplasare, apatrizi, cetățeni străini, prizonieri de război etc.), cărora statul le-ar refuza dreptul la îmbrăcăminte și încălțăminte adecvată, pe motiv că este vorba de un drept strict cetățenesc și nu de un drept la omului. Însă, revenind la prevederile art. 11 și 20/Constituție, rezultă o interpretare sistematică a acestor prevederi; astfel, dacă dreptul la îmbrăcăminte este considerat în plan internațional *un drept al omului* de care trebuie să beneficieze *orice ființă umană*, indiferent pe teritoriul cărui stat se află, având în vedere și *obligația statului român de a respecta cu bună credință tratatele internaționale la care este parte* (aici, prevederile în materia drepturilor omului), rezultă clar că *statul român are obligația juridică expresă (direct în temeiul dreptului internațional, al pactelor, tratatelor și convențiilor în materia drepturilor omului) de a recunoaște acest drept la îmbrăcăminte tuturor persoanelor aflate sub jurisdicția sa* (deci,

inclusiv persoanelor ce nu au cetățenia română). Este vorba nu de un drept cetățenesc ci *prin excelență, de un drept al omului*, statul român având în acest caz, obligația juridică de recunoaștere, garantare și aplicare, *direct în temeiul dreptului internațional* (care, în materie de drepturile omului este superior legislației interne) a dreptului la îmbrăcăminte.

Concluzii :

În opinia noastră, **dreptul la îmbrăcăminte face parte mai degrabă din categoria a IV-a de drepturi ale omului.**

Acest drept complex are *un conținut distinct față de drepturile civile și politice*, cât și față de *drepturile economice, sociale și culturale* (categoriile I și II de drepturi ale omului), deși le condiționează acestora beneficiul real.

Considerăm că, *deși înscris în documente internaționale ca fiind un drept din conținutul juridic al dreptului omului la un standard de viață decent sau al dreptului omului la continua îmbunătățire a mijloacelor de trai, dreptul la îmbrăcăminte este un drept distinct*, de sine stătător, care îmbogățește o categorie specială de drepturi, cea înscrisă în *generația a IV-a de drepturi ale omului*, alături de dreptul la fericire, de drepturile persoanelor cu dizabilități sau de drepturile persoanelor în raport cu deciziile și acțiunile corporațiilor (tema «business and human rights» sau altfel numită, "social corporate responsibility")³², un drept care trebuie re-consacrat cu mai multă claritate și hotărâre în documentele juridice internaționale, regionale și naționale privind drepturile omului.

Bibliografie:

- *Agenda 2030*, UNGA A/RES/70/1, 21 Sept. 2015, *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*
- CESCR. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (2000), UN ed., General Comment no.14 (2000): *The right to the highest attainable standard of health* (art.12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), pdf., Geneva. Retrieved 18 July 2014

³² Irina Moroianu Zlătescu, *Human rights. A dynamic and evolving process*, Ed. Pro Universitaria, București, 2015, pp. 452-455.

- CESCR. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (1995), General Comment no.5 (1994), *Persons with disabilities*, pdf, Report on the tenth and eleventh sessions. NY, Geneva: UN, pp. 99-109. Retrieved July 18, 2014.
- CESCR. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (1996), General Comment no.6 (1995): *The economic, social and cultural rights of the older persons*, pdf., Report on the twelfth and thirteenth sessions. NY, Geneva: UN, pp. 97-107. Retrieved July 18, 2014.
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment 4, *The right to adequate housing*, Sixth session, UN Doc. E/1992/23, annex III at 114 (1991), reprinted in *Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies*, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.6 at 18 (2003)
- Constantinescu, Mihai; Muraru, Ioan; Iorgovan, Anonie (2003), *Revizuirea Constituției României*, Ed. Rosetti, București
- CRC. UN Committee on the Rights of the Child (September 21, 2005), UN Committee on the Rights of the Child: Concluding Observations: Philippines”. Retrieved July 18, 2014
- Diaconu, Ion (1993), *Drepturile omului*, IRDO, București
- Golay, Christophe; Ozden, Melik (s.a.), *The right to housing. A fundamental human right affirmed by the United Nations and recognized in regional treaties and numerous national constitutions*, Part of a series of the Human Rights Programme of the Europe-Third World Centre (CETIM), www.cetim.ch/en/publications_logement.php , accesat la data de 11 dec. 2014.
- Institutul Român pentru Drepturile Omului (1997), *Principalele instrumente internaționale privind drepturile omului la care România este parte*, vol. II, *Instrumente regionale*, București
- Institutul Român pentru Drepturile Omului (2002), *Principalele instrumente internaționale privind drepturile omului la care România este parte*, vol. I, *Instrumente universale*, IRDO, București
- James, Stephen (2008), *A forgotten right? The right to clothing in international law*, pdf., New Zealand Society of International Law, <http://anzil.anu.edu.au> . Retrieved July 15, 2014.
- Makela, Erja; Makinen, Helena (s.a.), *Protective clothing against chemical and biological hazards*, Finnish Institute of Occupational Health,

https://oshwiki.eu/wiki/Protective_clothing_against_chemical_and_biological_hazards, accesat la data de 11.12.2015.

- Moroianu Zlătescu, Irina (2015), *Human rights. A dynamic and evolving process*, Ed. Pro Universitaria, București
- Nanu, Adina (2001), *Arta pe om. Look-ul și înțelesul semnelor vestimentare*, ed. Compania, București
- Nanu, Adina (2011), *Vezi ? Comunicarea prin imagine*, Ed. Didactică și Pedagogică R.A., București
- Năstase, Adrian (1997), *Documente fundamentale ale dreptului internațional și ale relațiilor internaționale*, 1a, ed. îngrijită de Roxana Frailich, R.A. Monitorul Oficial și ARED, București
- Olinescu, Radu M. (2008), *Biologia și psihologia artei*, Ed. Cermaprint, București
- Raportul UNDP ”*Human rights and human development- for freedom and solidarity*”, Human Development Report 2000, UNDP, New York, Oxford, Oxford University Press, 2000, hdr.undp.org, accesat la data de 10.05.2015
- Report ”*We The Peoples. The Role of UN in the 21st Century*”, published by UN Department of Public Information, NY 2000, www.unmilleniumproject.org, accesat la 30 martie 2015.
- *The Habitat Agenda. Istanbul Declaration on Human Settlements*, UNCHS, www.un.org/ga/Istanbul+5/statereport1.htm.
- UNGA A/69/700, *The road to dignity by 2030: ending poverty, transforming all lives and protecting the planet*. Synthesis report of the Secretary-General on the Post-2015 Sustainable Development Agenda, 4 December 2014.
- *United Nation Millenium Declaration*, UN GA resolution 55/28 September 2000, www.un.org/millenium/declaration/ares552e.htm, accesat la data de 30 martie 2015.
- United Nations Environment Programme/UNEP, *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*, Stockholm, 1972, www.unep.org , accesat la data de 27.03.2015.
- UN Habitat, Centre for Human Settlements, *An urbanising world. Global Report in Human Settlements*, Oxford University Press, 1996.
- UNGA resolution A/RES/66/288, on 27 July 2012, ”*The future we want*”.

- <https://en.wikipedia.org/wiki> , accesat la data de 11.12.2015.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Right_to_clothing , accesat la data de 12 iunie 2015.
- <http://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/substantive-human-rights/the-right-to-an-adequate-standard-of-living>, accesat la data de 12 iunie 2015.